

Fenenna királyné és környezete

Jelige: Obzmmpb7

Tartalom

1. Bevezetés.....	2
2. Fenenna királyné életútja	3
3. Fenenna udvara	7
4. Udvari méltóságok.....	9
5. Királynéi kancellária.....	17
6. Fenenna királyné oklevelei	21
7. Konklúzió	26
Bibliográfia	29
Források:.....	29
Szakirodalom	30

1. Bevezetés

Dolgozatom tárgyául III. András első feleségének, Kujáviai Fenenna magyar királyné környezetének ismertetését választottam. A témát azért is tartottam érdemesnek tanulmányozni, mert az egyes királynék udvari méltóságviselőinek részletes, személyenkénti vizsgálatára eddig még nem került sor az Árpád-korra vonatkozóan.¹ A munkámban arra kerestem a választ, hogy azok a személyek, akik a források szerint Fenenna udvarát alkották, milyen sajátos háttérrel rendelkeztek, hogyan alakult az életük, s pályafutásukban milyen szerepet játszottak a királynéi udvarban eltöltött esztendőik: azaz karrierjükben ugródeszkának, köztes állomásnak vagy esetleg csúcspontnak tekinthető az adott méltóság. E pályaképek alapján szeretném bemutatni azt a személyes és politikai kapcsolatrendszert, amiben a királyné mozgott.

Fenenna környezetének vizsgálatakor fontos szempont volt, hogy vajon a királynénak ténylegesen mekkora beleszólása lehetett saját udvartartásának összeállításába, illetve kimutatható-e, hogy az uralkodó vagy valamely főúri csoport döntően befolyásolta volna ezt. Továbbá az is kérdéses volt számomra, hogy az ifjú királyné udvara mennyiben felelt meg a korszak elvárásainak, összehasonlítva más késő Árpád-kori királynék (Anjou Izabella, Habsburg Ágnes) udvarával: vagyis beszélhetünk-e egyfajta szerkezeti folytonosságról az egymást követő királynéi udvarok összetételekor, illetve az egyes tisztségviselők megjelentek-e más királyné(k) mellett is.

A munkámhoz elsősorban okleveles forrásokat használtam: leginkább Fenenna királyné összegyűjtött kiváltságleveleinek magyar nyelvű regesztáira támaszkodtam,² de emellett III. András privilégiumainak tartalmi összefoglalóiban³ is értékes információkra bukkantam a témára vonatkozóan. Sajnálatos módon a királyi méltóságsorok segítségül hívása témám kutatásakor kevésbé volt hasznosra, legfeljebb a királynéi tárnokmesterek esetében bizonyult kifizetődőnek, ráadásul a méltóságok névsora 1293 után már nem is jelent meg az uralkodói oklevelekben.⁴

Ahol az oklevelek további, tartalmi pontosítására volt szükségem, ott megnéztem az eredeti latin nyelvű szöveget is.

Az általam felhasznált szakirodalom közül Zsoldos Attila két művét emelném ki. Az *Árpádok és asszonyaik* című monográfiájában a szerző részletesen foglalkozott az Árpád-kori

¹ Az Árpád-korral ellentétben viszont az Anjou-korra vonatkozóan már született ilyen jellegű munka a királynéi udvarbíró tisztségéről: Bartha 2015 91–103.

² RD

³ RA

⁴ Sulitková 1982 49.

királynéi intézménnyel, ezen belül kitért a királynéi udvar bemutatására is. Azonban ezt általánosan tárgyalta, és nem részletezte az egyes királynék környezetét, éppen ezért nem tűnt haszontalannak mélyfúrászerű vizsgálatot végezni egy konkrét királynéra – jelesül Fenennára – vonatkozóan. Zsoldos másik művében, a *Magyarország világi archontológiájában* pedig az egyes udvari méltóságok betöltőinek listáit találtam meg,⁵ ami szintén nagy segítséget jelentett kutatásomban. Az Anjou-korra vonatkozó adatokat Engel Pál archontológiájából gyűjtöttem ki.⁶

Fenenna és a környezetét alkotó különböző tisztségviselők és egyéb udvari népek között fennálló kapcsolatrendszer feltárásához fontosnak tartottam, hogy a királyné személyével is foglalkozzak, hogy ezáltal is könnyebben érthetően és teljesebben mutathassam be az úrnő és alattvalói egymáshoz fűződő viszonyát.

Dolgozatomban Fenenna királyné udvarának feltérképezése közben – a főbb udvari méltóságok és a királynéi kancellária bemutatása mellett – kitérek III. András hitvesének oklevéladási tevékenységére is.

A mellékletben csatolom Fenenna méltóságviselőinek listáját, a királyné okleveleiben rajtuk kívül említett, szerényebb tisztségű személyekkel kiegészítve.

2. Fenenna királyné életútja

Mielőtt elkezdeném választott témám ismertetését, pár mondat erejéig szeretnék kitérni arra, hogy ki is volt Fenenna királyné, hiszen így könnyebben tudjuk felvázolni a királyné személyes kapcsolatrendszerét.

Fenenna életútjával és környezetével eddig meglehetősen mostohán bánt a történettudomány, ami nyilván annak tudható be, hogy III. András első feleségéről igen kevés értékelhető adat maradt fent: személyéről a források meglehetősen szűkszavúan nyilatkoznak, nemegyszer egymásnak is ellentmondóan.

A bizonytalanság már Fenenna születési dátumának meghatározásakor megjelenik: annyi bizonyos, hogy szülei, Ziemomysl kujáviai fejedelem és Szalóme pomerániai hercegnő⁷ házasságát a *Genealogia sanctae Hedwigis* 1268 februárjára teszi. Azt tudjuk, hogy Fenenna 1290-ben ment férjhez (vagyis ekkor már biztosan betöltötte a tizenkettedik életévét), sőt két évvel később már gyermeket is szült: tehát a királyné, aki nem első gyermeke volt szüleinek,

⁵ Zsoldos 2011

⁶ Engel 1996

⁷ Wertner tévesen tengeremelléki hercegnőnek nevezi. Wertner 1892 571.

minden bizonnyal 1269 és 1277 között született. A leggyakrabban az 1276-os esztendővel találkozhatunk a szakirodalomban.⁸

A lengyel hercegnő gyermekkorát és neveltetését teljes homály fedi. Életének legfontosabb eseményéről, az utolsó Árpád-házi királlyal, a velencei III. Andrással kötött házasságáról azonban már beszámolnak a krónikák, ám némileg zavarosan: nemcsak a pontos dátumot illetően nem értenek egyet, de még a hitves személyében sem egyeznek a kútfők. Jan Długosz késő középkori történetíró tévesen Fenenna férjének V. Istvánt tartotta,⁹ és az ő nyomán egészen a 18. századig ez az elképzelés élt.¹⁰ Długosz feltételezése már csak V. István 1272-es halála miatt sem állta meg a helyét, de emellett egyes magyar források – mint például az uralkodói pár oklevelei –, amelyek Fenennát egyértelműen III. András hitvesének mondták, szintén megkérdőjelezték a lengyel krónikás állításának igazságtartalmát.¹¹ A házasulandó felek személyét illető ellentmondások abban gyökerezhetnek, hogy a lengyel és német történetírók Fenennát hibásan II. Konrád glogauai herceg lányának hitték, míg mások András első jegyesével, a görzi gróf lányával, Klárával tévesztették össze.¹²

Az esküvő, illetve a királynévá koronázás időpontját tekintve szintén nem egységesek a feljegyzések: a német területen keletkezett források, mint például Ottokar aus der Geul *Stájer rimes krónikája* vagy Thomas Ebendorfer *Chronica Austriae*-ja a házaspár közös, 1290 augusztusában történő koronázásáról tudósít,¹³ ám a kettős koronázás feltételezése több szempontból is támadható. Egyrészt magát III. Andrást is feltehetően már hamarabb, július végén királlyá avatták, másrészt a frigyre lépés is csak hónapokkal később, 1290 őszén következhetett be.¹⁴ Ezt András király itineráriumában fellelhető októberi, felvidéki útja bizonyítja, aminek egyik célja éppen az lehetett, hogy az uralkodó a lengyel honból érkező arájával minél előbb találkozasson.¹⁵

Azonban még ennél is határozottabb bizonyítékot szolgáltatnak Fenenna oklevelei: a királyné 1291-es, Tódor fehérvári prépostnak szóló privilégiumában a jeles egyházi férfiúnak a királyi frigy ügyében tett lengyelországi fáradozásait hálálta meg.¹⁶ Ez azért lényeges számunkra, mivel tudjuk, hogy Tódor III. András megkoronázásában is fontos szerepet töltött be, ugyanis ő volt az, aki megakadályozta a király ellenségeit abban, hogy elrabolják a Szent

⁸ Balzer 1895 334–337.; Süttő 2003 301.

⁹ Długosz VII. 161.

¹⁰ Balzer 1895 353–356.

¹¹ RD 256., 267.; Fejér VI/1. 90., 142–144., 144–145.

¹² Wertner 1892 572–574.

¹³ OÖR 533–535.; *Chronica Austriae* 198.

¹⁴ Kádár 2013 5–6., 17–18.; Wertner 1892 574.

¹⁵ Kádár 2018 91–92., 114; Pauler 1893 419.

¹⁶ RD 261.

Koronát.¹⁷ E tette pedig kizárja annak a lehetőségét, hogy a prépost még augusztus előtt, vagyis közvetlenül IV. László halála után elrendezhette volna a kujáviai hercegnő és a magyar uralkodó eljegyzését, házasságát. Fenenna másik, Lodomér esztergomi érseknek tett adománylevele szintén megcáfolja a kettős koronázás elméletét, miután abban a királyné kizárólag férje koronázásáról tett említést, kettőjük egyidejű felkenéséről nem beszélt.¹⁸ Mindent összevetve: Fenenna királyné házasságkötésére, illetve az azt követő koronázására nagy valószínűséggel az 1290-es esztendő végén került csak sor.¹⁹

Annak oka, hogy III. András miért pont egy viszonylag jelentéktelen lengyel herceg lányát választotta hitvesül, szintén bizonytalan. Ráadásul Ziemomysl kujáviai herceg már 1287-ben elhunyt, így lánya eljegyzését féltestvére, Lokietek Ulászló, a későbbi, országát újraegyesítő lengyel király szervezte meg.²⁰ 1286-ban, tehát még jóval Fenenna előtt a már korábban említett I. Albert görzi gróf lánya, Klára is szóba jött András lehetséges házastársaként, azonban az eljegyzési tárgyalásokat nem követte esküvő.²¹ Talán a vitatott származású, és emiatt legitimációs gondokkal küzdő magyar király a nyugati rokoni kapcsolatok kialakítása helyett ezért fűzte szorosabbra a kujáviai hercegi családdal (elsősorban Lokietek Ulászlóval) politikai kapcsolatait.

Wertner Mór *Az Árpádok családi története* című munkájában összegyűjtötte az addig felmerülő elméleteket és lehetséges magyarázatokat András és Fenenna házasságkötésére vonatkozóan, azonban ő is arra a következtetésre jutott, hogy nem áll rendelkezésre elég adat ahhoz, hogy megnyugtató, minden kétséget kizáró választ lehessen adni a kérdésre.²² Lehetséges, hogy a menyasszony személyéről szóló döntésben közrejátszott, hogy a saját hatalmukat féltő tartományurak tartottak attól, hogy egy esetleges nyugati szövetség megerősítené az új király pozícióját, és így inkább a kevesebb politikai előnnyel kecsegtető lengyel kapcsolatot támogatták. Emellett az sem elhanyagolható tény, hogy András trónra kerülésekor a Magyar királyság lényegében hadban állt Albert osztrák herceggel, aki egyrészt elfoglalt határmenti területeket, másrészt az apja a római király volt, így tehát nyugat felé tekinteni talán nem is tűnhetett érdemesnek. Ugyanakkor, ahogyan fentebb is említettem, az sem kizárható, hogy III. András törvényes származását kétségbevonó történetek olyannyira kikezdték az uralkodó renoméját, hogy be kellett érnie egy szerényebb násszal.

¹⁷ RA 3900.

¹⁸ RD 267.

¹⁹ Kádár 2013 12.

²⁰ Balzer 1895 353.

²¹ A görzi eljegyzésről bővebben: Bácsatyai 2018 325–338.

²² Wertner 1892 571–573.

A későbbi eseményeket vizsgálva azonban mindenesetre elmondható, hogy a források tanúsága szerint e frigyből inkább Fenenna rokonsága, elsősorban nagybátyja profitált: Lokietek Ulászló sandomierzi fejedelemnek, III. Andrásához hasonlóan, meg kellett küzdenie örökségéért, mivel II. Vencel cseh király más lengyel hercegek támogatásával meg akarták fosztani hatalmától. Azonban a magyar rokon hathatós, fegyveres segítsége a javára döntötte el a harcot.²³ A lengyel belviszályba való magyar katonai beavatkozás nyomát III. András privilégiumai is megőrizték, az uralkodó ugyanis megjutalmazta a harcokban jeleskedő alattvalóit. Így nyert többek között adományt Synka mester is, aki Fenenna királyné nagybátyja támogatása közben sebesült meg.²⁴ Rechek comes fiai, Pál mester és Serefil, akik testvérüket veszítették el a lengyelországi misszió során, szintén jó szolgálatot tettek a királyné rokonságának. Az ő vitézségükről az uralkodói oklevél tanúsága szerint maga Ulászló herceg számolt be András királynak.²⁵ A lengyelországi magyar seregből Simon fia Györgyről szeretnék még megemlékezni, aki korábban is bizonyított már a lengyel harctéren: IV. László uralkodása alatt ugyanis éppen Fenenna királyné másik nagybátyjának, Fekete Leszek krakkói fejedelemnek nyújtott segítséget.²⁶ György mester III. András idején Leszek féltestvérét, Lokietek Ulászlót is támogatta szorult helyzetében, szolgálatait pedig Kun Lászlóhoz hasonlóan Fenenna férje is meghálálta.²⁷

Kujáviai Fenenna a házasság második évében, 1292-ben életet adott az uralkodópár egyetlen gyermekének, Erzsébetnek, akit mi Tössi Boldog Erzsébetként ismerünk. Erzsébetet édesanyja halála után a magyar urak egy csoportja felkínálta a cseh Vencel hercegnek (II. Vencel király fiának) jegyesül, ám házasság mégsem lett az ügyből, és a magyar királylány végül III. András elhunytá után mostohaanyja, Ágnes példáját követve kolostorba vonult.²⁸

A feljegyzések, pontosabban azok hiánya alapján Fenennának nem lehetett meghatározó szerepe sem a királyi udvarban, sem a politikai életben, sőt saját udvarának összeállításában sem. Azonban ez a korabeli szokásokat tekintve korántsem meglepő.

A lengyel hercegnő alig öt évig volt királyi hitves, 1295-ben feltehetőleg Budán hunyt el. Halálának pontos időpontját a krónikák elhallgatták, azonban az oklevelek keltezéséből azt tudjuk, hogy szeptember 8-án még életben volt, viszont 1296 májusában özvegye már új feleséget talált magának Habsburg Ágnes személyében.²⁹ Így nagy valószínűség szerint

²³ Pauler 1893 424–425.

²⁴ RA 4317.; Zsoldos 1998 327–337.

²⁵ RA 3908.

²⁶ RA 3502.; Divéky 1937 9.

²⁷ RA 3804.; Zsoldos 1998 329.

²⁸ Wertner 1892 580–582.; Zsoldos 2003 204–205.

²⁹ Skorka 2019 72–73., 76.

Fenenna valamikor az 1295-ös esztendő végén mondott búcsút a földi világnak.³⁰ Fenenna királyné temetéséről és sírhelyéről sajnos semmilyen biztos adat nem maradt fent. Lehetséges helyszíneként felmerült a budai ferencesek Szent János egyháza, mivel férjét, III. Andrást is ott temették el, azonban a feltételezés nem bizonyítható minden kétséget kizáróan.³¹

3. Fenenna udvara

Az Árpád-korban a királynéi udvar sokkal inkább a királyné környezetében élő személyek csoportját jelentette, semmint egy adott földrajzi helyet. Az udvari népek asszonyukat követték: ha a királyné elutazott valahová, a kísérete is vele tartott. A királynéi udvar a királyihoz képest valószínűleg lényegesen kevesebbet mozoghatott az országon belül, mivel a királynéra, az uralkodóval ellentétben, nem nehezedtek olyan mértékű kormányzati gondok, kötelezettségek, amik a folyamatos utazást szükségessé tették volna.

A királyné azonban elkísérhette körútjára férjét: ezt jelzik a közel egy időben, egy helyen kiadott királyi és királynéi oklevelek.³² Például Fenenna és III. András 1291-ben Esztergom városában keletkezett kiváltságlevelei, amiket alig pár nap különbséggel állítottak ki: az asszony október 31-én és november 2-án bocsátotta ki privilégiumait,³³ míg hitvese október 27-én, illetve november 1-jén.³⁴

Fenenna királyné leggyakoribb tartózkodási helyét nehéz meghatározni a ránk maradt oklevelek kelethelyeit vizsgálva, ugyanis huszonkét diplomájából összesen ötnél van feltüntetve a kiadás helye: három született Budán, míg kettő Esztergomban íródott. Fenenna feltehetően sok időt töltött Budán, mert ez a városnév fordul elő legsűrűbben okleveleiben, de valószínűleg gyakorta látogatott el Esztergomba is, mert ezt a települést is többször említette. Mindezek alapján elmondható tehát, hogy a királyné leginkább a *medium regni*ben mozgott.³⁵

Királynénk udvarát egyrészt a különböző udvari méltóságokat viselő bárók, másrészt a szolgálonépek alkották. Az egyes tisztségek konkrét feladatait azonban a források alapján sajnos nem lehet mindig egyértelműen meghatározni, főleg az asztalnok-, lovász- és pohárnokmesteri méltóság pontos szerepe homályos.

³⁰ Wertner 1892 573., 576.; Kádár 2012 107.; Pauler 1893 446.

³¹ Kádár 2012 107.; Zsoldos 2005a 192.; Zsoldos 2019 29.

³² Zsoldos 2005 86–88.

³³ RD 262–263.

³⁴ RA 3826., 3830.

³⁵ Zsoldos 2005 91–92.

A királynéi udvar hierarchiájának csúcsán kétségtelenül az udvarispán és a tárnokmester állt. Eredetileg az udvarispáni tisztséget viselő személy rendelkezhetett a legnagyobb tekintéllyel az udvarban, de Fenenna királyné korára ezt a vezető pozíciót már egyértelműen a tárnokmester töltötte be. A 13. századi királyi oklevelekben felsorolt országos méltóságok között is egyre többször a királynéi tárnokmester nevével találkozhatunk, míg korábban a királynéi udvarispánt tüntették fel. E két méltóság fontosságát mutatja, hogy a királynéi udvarban kizárólag ezeket a pozíciókat töltötték be azok a személyek, akik rendelkeztek egyéb, országos jelentőségű, királyi udvari tisztséggel is.³⁶ Fenenna idejében azonban az udvarispáni tisztség olyannyira háttérbe szorult már, hogy a poszt betöltői közül már egyetlen személyt sem ismerünk név szerint.

Fenenna tárnokmestereit tanulmányozva azonban olyan tekintélyes alakokkal találkozhatunk, mint Aba nembeli Dávid fia Amadé vagy Ákos nembeli Ernye fia István, akik korábban már viselték vagy később elnyerték a király utáni legmagasabb posztot, a nádori tisztséget.³⁷ Fenenna udvari méltóságait betöltő személyeket vizsgálva elmondható, hogy ők az ország legelőkelőbb családjaiból kerültek ki. Sőt, ha összevetjük elődje, Anjou Izabella udvari báróinak listájával, akkor még azt is kijelenthetjük, hogy Fenenna tárnokmesterei (Péc nembeli Márk fia Lukács, Aba nembeli Dávid fia Amadé, Ákos nembeli Ernye fia István)³⁸ még Izabella tisztségviselőinél (Mojs fia Mojs, Péc nembeli György fia Dénes, Héder nembeli Dénes fia Herrand, Rátót nembeli Domokos fia Roland, Miklós, István, Balassa Miklós fia Demeter)³⁹ is befolyásosabb személyek voltak. Erre egyfelől magyarázatot nyújthat, hogy ekkorra a tartományúri berendezkedés és az egyes főurak hatalmassága IV. László uralkodásához képest még inkább rányomta a bélyegét a királynéi udvar összeállítására, másrészt a királynéi udvar tisztségeinek presztízsemelkedését is jelezhetik a mind gyakrabban előforduló, előkelő hangzású főúri nevek.⁴⁰

A királynéi udvar berendezkedése párhuzamot mutat a királyi udvaréval. Fenenna báróit elsősorban nem a királyné jelölte ki, hanem sokkal inkább maga az uralkodó választotta – vagy a helyette kormányzó főurak –, akinek így lehetősége nyílt saját híveit a királynéi udvarba is bejuttatni.⁴¹ Ily módon a királyné ezekre a bárókra kevésbé számíthatott mint megbízható emberekre. A bárókkal ellentétben a királyné udvartartásába tartozó udvarhölgyek, lovagok,

³⁶ Zsoldos 2011 64–69.; Zsoldos 2005 93., 96–97., 101.

³⁷ Zsoldos 2005 100.

³⁸ Zsoldos 2011 69.

³⁹ Zsoldos 2011 68–69.

⁴⁰ Zsoldos 2011 68–69.; Zsoldos 2005 101–102.

⁴¹ Zsoldos 2019 27–28., 31.; Zsoldos 2005 103.

udvari ifjak és egyéb szolgálattevők már sokkal inkább kötődtek a királyné személyéhez, mint az uralkodóhoz.

4. Udvari méltóságok

Ahogy már fentebb is írtam, a királynéi udvari méltóságok nem voltak egyenrangúak: a tárnokmesteri és az udvarispáni tisztség jól érzékelhetően kiemelkedett közülük. Ezt az udvari méltóságok között fennálló hierarchiát igazolja az oklevélben a tisztségek említésének sorrendje. Ekkor már az első helyen, pozíciója jelentőségének megfelelően, a tárnokmester állt, és csak utána, másodikként következett a királynéi udvarispán.⁴² A méltóságok felsorolásakor megfigyelhető, hogy a királynéi tárnokmestert Fenenna idején az ország jelentősebbjei közé sorolták, bár a magyar kormányzati elitben minden bizonnyal csak a másodvonalához tartozott: a nádor, a szlavón bán és az erdélyi vajda pozíciója vitán felül meghatározóbb volt. A királynéi tárnokmester jelentősége leginkább a királyi tárnokmester és udvarispán szerepével volt összemérhető, de rangban utánuk következett csak. Az egyes méltóságsorokban is ennek megfelelően foglalta el a helyét.⁴³ A jóval szerényebb rangnak számító királynéi asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterekről látványosan kevesebb adat maradt fenn: a fent vizsgált két méltósághoz képest alig említik őket a források, név szerint még ritkábban, ráadásul csak az 1240–1250-es évektől kezdve.⁴⁴

A királynéi udvar egyes tisztségeinek konkrét teendőit sajnos nem lehet egyértelműen meghatározni, de annyi bizonyos, hogy az udvarispánt a királynéi udvar mindenkori vezetőjének tekinthetjük. Elsődleges feladata a királyné joghatósága alá tartozó népek irányítása, illetve a királynéi udvar feletti ítélkezés lehetett, de illetékessége nem volt kizárólagos (az uralkodónak és az ő nevében eljáró bíróknak is volt joghatósága az említett népek felett).⁴⁵ A királynéi udvarispán eredendően *curialis comes regine*-ként fordult elő az egyes oklevelekben, azonban a 13. század közepétől a tisztségnek nemcsak a jelentősége, hanem az elnevezése is megváltozott: a korábbi alakot a *iudex curie regine* forma váltotta fel.⁴⁶

Bár Fenenna udvarispánjainak nevét, ahogy már korábban is említettem, nem őrizték meg a források, ez még azonban korántsem jelenti azt, hogy ne töltötték volna be a posztot Fenenna (és utódja, Habsburg Ágnes) udvarában: valószínű, hogy az udvarispáni rang leértékelődésével párhuzamosan kevésbé előkelő urak viselték ezt a címet, és így nevüket sem örökítették meg.

⁴² RD 290.; Nógrády 1995 163–164.; Zsoldos 2005 96–97., 101.

⁴³ RA 3741., 3822., 3935.; Körmendi 2019 49.; Fügedi 1982 498., 502., 504–506.

⁴⁴ Zsoldos 2011 64–69.

⁴⁵ Zsoldos 2005 93.

⁴⁶ Zsoldos 2011 64.

Már csak azért sem beszélhetünk a királynéi udvarispánság eltűnéséről, mivel egyrészt Fenenna anyósa, Morosini Thomasina, aki gyakorlatilag egy második királynéi udvart működtetett, kinevezte Buzád (Hahót) nembeli Buzád fia Atyuszt az anyakirálynéi udvarispáni tisztségre,⁴⁷ másrészt a méltóság – igaz némileg átalakult feladatkörrel és elnevezéssel de – az Anjou-kori királynéi udvarokban is felbukkant.⁴⁸ A királynéi udvarispáni tisztségről, mint ahogyan a többi udvari méltóságról is, általánosságban elmondható, hogy viselői a hazai (magyar) nemesség előlelő soraiból kerültek ki. Ritkán persze arra is találhatunk példát, hogy egy-egy kevésbé jelentős család feltörekvő tagja is elnyerte a titulust.⁴⁹

A királyné bárói, a királyi udvar vezetőihez hasonlóan, udvari tisztségük mellett sokszor más egyéb címmel is rendelkeztek: gyakran viseltek (akár több) megyéspánságot is. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy az udvari méltóság automatikusan együtt járt volna megyéspánsági címmel is. Sokkal inkább valószínű, hogy az adott tisztséget viselő személy saját tekintélyének, kapcsolatrendszerének köszönhetette az újabb kinevezést, semmint a királynéi udvarban már betöltött pozíciójának.

A következőkben szeretném egy kissé részletesebben bemutatni Fenenna királyné udvari méltóságait.

A kevésbé jelentős asztalnok-, pohárnok- és lovászmesteri posztokkal kezdeném. Sajnálatos, hogy a vizsgált korszakban – az udvarispánhoz hasonlóan – egyetlen név sem maradt ránk betöltőik közül. Azonban, ha figyelembe vesszük, hogy egyfelől Fenenna alig öt esztendeig volt csupán magyar királyné, másfelől, ha visszatekintünk IV. László hitvesének udvarára, láthatjuk, hogy Izabella tizenhét évéből is mindössze három asztalnok-, két pohárnok- és csupán egyetlen lovászmester személyét ismerjük, akkor már egészen más megvilágításba kerül az említett hiányosság.⁵⁰

Ez a jelenség a Fenennát követő esztendőkből sem mutatott számottevő változást, ugyanis III. András második feleségének, Habsburg Ágnesnek – aki egyébként körülbelül Fenennával megegyező ideig volt királyné 1296 és 1301 között – az udvarából is csak egyetlen pohárnokmester személyével találkozhatunk a forrásokban, nevezetesen Kacsics nembeli Falkos fia Farkassal.⁵¹ Hasonlóképpen az anyakirályné udvarában is meglehetősen foghíjas ezen három tiszti betöltőinek listája: csupán kórógyi Fülöp fia Lőrinc asztalnokmester és Péc

⁴⁷ Zsoldos 2011 70., 286.

⁴⁸ Weisz 2019 79–102.

⁴⁹ Zsoldos 2005 100.

⁵⁰ Zsoldos 2011 66–68.

⁵¹ RA 4167

nembeli Dénes fia János pohárnokmester neve maradt az utókorra.⁵² Az előbb említett három főúr közül ketten, Farkas és János királynéi udvari méltóságuk mellett viseltek megyésispáni címet is, sőt még az sem zárható ki, hogy Farkas személye azonos Kun Erzsébet királyné udvarispánjával,⁵³ ugyanakkor Lőrincnél, akinek nemzetségnevét sem ismerjük, nincs nyoma sem megyésispáni, sem más egyéb jelentős tisztségnek.⁵⁴

Összefoglalóan a most felsorolt három méltóság viselőiről talán annyit érdemes elmondani, hogy bár a késő Árpád-korban (13. század), így Fenenna alatt is a királynéi udvar bárói közé tartoztak, mégsem valószínű, hogy igazán kiemelkedő hatalommal bírtak volna e pozícióiknak köszönhetően. Erre utal az a tény is, hogy betöltőiknek névsora meglehetősen hiányosan maradt fent az egész korszak folyamán, ami fokozottan igaz a 13. század végére. Így tehát azt is szinte biztosra vehetjük, hogy sem az asztalnoki, sem a pohárnoki, sem pedig a lovászmesteri poszt önmagában nem volt elegendő a későbbi megyésispáni címhez, ahogyan más tisztséghez sem.

A királynéi udvar korábban legmagasabb rangú méltóságáról, az udvarispánságról az előzményekben már hosszabban esett szó. Most csupán azt szeretném hangsúlyozni, hogy bár Fenenna udvarispánjai nem ismertek név szerint, ezt a sajnálatos jelenséget nem a tisztség eltűnése magyarázza, hanem egyrészt a csak korlátozottan rendelkezésünkre álló forrásanyag, másrészt a cím feladatkörének és rangjának fokozatos átértékelődése. Ez a 13. század közepétől megfigyelhető változás a 14. században már azt eredményezi, hogy a királyné joghatósága alá tartozók feletti ítélkezés, ami az Árpád-korban az udvarispán elsődleges feladatának számított, az Anjou-korra már a királynéi tárnokmester szerepkörébe tartozott (az uralkodói udvarban lezajlott változások mintájára). Mindezek ellenére is az udvarispán a királynéi udvar második legrangosabb méltóságának számított: a tisztség az asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterséghez képest továbbra is jóval nagyobb megbecsülésnek örvendhetett.⁵⁵ Így az udvarispáni cím elnyerése is minden bizonnyal hatalmas megtiszteltetésnek számított, és ha korábban valaki magasabb pozíciót is töltött be, esetében sem tekinthető visszalépésnek, avagy politikai mellőzöttségnek az új feladat. Adott esetben szerencsésebb úgy tekinteni a helyzetre, mint a bárók között szokásosnak mondható szerepek cserélődésére.⁵⁶

Ahogy a királyi tárnokmester az ország legbefolyásosabb bárói közé emelkedett az 1250-es évekre, úgy vált ezzel párhuzamosan egyre fontosabb méltósággá a királynéi megfelelője is.

⁵² Zsoldos 2011 72–73.

⁵³ Zsoldos 2011 301., 317.

⁵⁴ Zsoldos 2011 325.

⁵⁵ Weisz 2019 88.

⁵⁶ Zsoldos 2005 102–103.

Jelentőségét mutatja az is, hogy Fenenna udvari méltóságai közül a tárnokmesterre vonatkozóan maradt fent a legtöbb adat, illetve egyedül e tisztség viselői közül ismerünk hármat is név szerint. Lássuk tehát e főurak politikai pályafutását!

Elsőként Péc nembeli Márk fia Lukács nyerte el a tisztséget 1291-ben, s az adott év júliusa és októbere között töltötte be a posztot. A főúr királynéi tárnokmestersége mellett megyésispáni címmel is büszkélkedhetett: 1289 óta ugyanis ő állt a zalai ispánság élén is. Pályafutása nem ért véget a királynéi udvarban betöltött szereppel, hiszen 1298-ban újfent zalai ispánként jelent meg a forrásokban.⁵⁷ Lukács a magyar társadalom legmagasabb rangú csoportjához tartozott. A Péc nemzetség tagjai elsőként egy 1240-es birtokvita során tűntek fel az okleveles iratokban. Lukács apjának, Márk *comes*nek egy 1289-ben kiállított adománylevele szerint négy fia volt: Gergely, István, Apor és végül a Szentgyörgyi és Devecseri család őse, Fenenna tárnokmestere, Lukács. A négy fivér közül hárman is igen jelentős karriert futottak be. Apor és Gergely még Lukácsnál is magasabbra jutott a ranglétrán: életük során mindketten viselték az országbírói címet. Gergely emellett Kun Erzsébet tárnokmestereként is működött, míg Apor erdélyi vajda is volt, sőt III. András uralkodása alatt még a nádori tisztelet is elnyerte. Bár Lukács előbb említett két testvéréhez képest némiképp szerényebb karrierrel büszkélkedhetett, azonban királynéi tárnokmestersége mellett a megyésispáni kinevezései, illetve előkelő származása és rokonsága mindenképp befolyásos főurat sejtetnek személyében.⁵⁸

Fenenna második ismert tárnokmestere egy Péc nembeli Lukácsnál is jelentősebb és ismertebb személyiség, Aba nembeli Dávid fia Amadé volt, aki elődjéhez hasonlóan, szintén 1291-ben, egész pontosan októberben nyerte el a királynéi udvar legrangosabb tisztségét. Amadé igen szép és hosszú politikai pályát futott be. A későbbi tartományúr már 1280-ban viselt megyésispáni címet, nevezetesen a szebeni ispánság élén állt. 1288-ban már felért a ranglétra tetejére, és elnyerte a király utáni legmagasabb rangot, a nádori tisztelet, egyúttal pedig mosoni ispánként is működött. A következő évben ismét országos jelentőségű méltóságot viselt: IV. László ezúttal országbírójának nevezte ki. A király halála nem törte meg Aba karrierjét, és az új uralkodó, III. András híveként 1290 novemberében ismét az ország legjelentősebb posztját tölthette be. Nádori címe mellett ebben az évben az ungi ispánságot is megkapta. Az 1290-es években, az 1294. kivételével, minden esztendőben megtalálhatjuk nevét a nádorok között.⁵⁹

Egy rövidebb kitérőt megejtve elmondható, hogy Amadé nádori hivatalviselését nem egyhuzamban látta el, ugyanis a cím birtokosai sűrűn váltogatták egymást, s adott évben

⁵⁷ Zsoldos 2011 69., 326.

⁵⁸ Wertner 1897 132–134.; Karácsonyi 1901 II. 427–431., 13. melléklet (Marczaly-ág)

⁵⁹ Zsoldos 2011 23–24.

megesett, hogy a tisztség többször is gazdát cserélt. A gyakori személyi változások oka minden bizonnyal az uralkodó és az egyes főúri csoportok, tartományurak között zajló folyamatos hatalmi játszmák függvénye volt, és az adott méltóságviselők neve egyúttal az éppen aktuális politikai erőviszonyokat is tükrözte. III. András uralkodásának elejétől általánosságban elmondható, hogy a nádori címet Amadé és Héder nembéli Henrik fia Miklós viselte felváltva. A két főúr egészen szabályos időközönként bekövetkező (jellemzően nyárközépi) helycseréje bizonyos megegyezést sejtet a Kőszegiek, Abák és a király között. A sormintát megzavaró kivételek, mint például Szentemágócs nembeli Albert fia Mihály (1292), illetve Csák nembeli Péter fia Máté (1296, 1297) nádorsága, az uralkodó és a Kőszegiek ellenségeskedésével magyarázhatóak: a Henrik-fiak lázadásában tevékenyen részt vállaló Miklóst értelemszerűen nem nevezte ki ez idő alatt a király.⁶⁰

Visszatérve Aba Amadé nádori hivatalviseléséhez, esetében a másik szembetűnő érdekesség, hogy több ízben is másodmagával egyetemben töltötte be a posztot. Így történt ez az 1291 és 1292 közötti, az 1296-os, valamint az 1297-es nádorsága során is: előbb Szentemágócs nembeli Mihállyal, majd Csák nembeli Mátéval, végül Kőszegi Miklóssal osztozkodott a méltóságon. Amadénak ezekben az esetekben mindig a dunántúli területek jutottak osztályrészül.⁶¹

Amadé nádori címe mellett ezekben az esztendőkből is rendelkezett megyésispáni kinevezéssel, 1291-ben zempléni, 1299-ben újvári, míg 1299 és 1300 között zalai ispán volt.⁶²

Amadé karrierjét nem befolyásolta az uralkodói dinasztiaaváltás sem. Eleinte a kivárás taktikáját alkalmazta, és nem állt egyértelműen egyik trónkövetelő mellé sem: a bizonytalan politikai helyzetet kihasználva inkább tartományúri hatalmának megerősítésével törődött. Végül 1304 körül, III. András egykori ellenlábasának, Martell Károlynak a fia mellé állt.⁶³ Számítása bevált, ugyanis a nápolyi trónkövetelő Amadé bizalmát újabb nádori kinevezéssel hálálta meg. A főúr 1302 és 1310 között szolgálta immár harmadik királyát nádori pozícióban, bár azt hozzá kell tenni, hogy ezen idő alatt sem egyedül töltötte be a tiszteket. Bár I. Károly 1310. júniusi oklevelében volt nádorának nevezte Amadét, a főúr egészen 1311. szeptemberi meggyilkolásáig használta a titulust.⁶⁴

⁶⁰ Zsoldos 2010 318., 319–322.

⁶¹ Zsoldos 2010 322–327.

⁶² Zsoldos 2011 282–283.

⁶³ Karácsonyi 1900 28.

⁶⁴ Engel 1996 2.; Karácsonyi 1900 29.

A tartományúr Anjou-kori nádorsága idején is viselt megyésispáni címet: 1308-ban beregi ispán, míg 1308-tól haláláig szepesi ispánként is működött.⁶⁵

Áttekintve Aba Amadé pályafutását, leszögezhető, hogy bár rokonai – testvérei is töltöttek be szép számmal megbecsült tisztségeket (fivérei közül Péter vagy Börén IV. László alatt tárnokmesterként, illetve országbíróként szerepelt, továbbá a lázadó Finta még erdélyi vajda és nádor is volt), kétségtelenül Amadé futotta be a legfényesebb karriert a családban.⁶⁶

Mindezek tükrében elmondható, hogy Fenenna udvarában 1291-ben viselt királynéi tárnokmesteri címe nem tartozott a legjelentősebb hivatali kinevezései közé, hiszen az országbírói, illetve a nádori szerepkörök jóval rangosabbnak számítottak. Azonban Amadé életpályájában tárnokmestersége még karrierje viszonylag korai szakaszára tehető. Igaz ugyan, hogy már ezt megelőzően is viselte az országbírói és nádori címeket, de tartósan csak ezt követően találkozhatunk nevével a nádorok között. Így minden bizonnyal tárnokmesterré való kinevezését is rangos elismerésnek tekinthette, nem pedig visszalépésnek a ranglétrán, s amiből a későbbiekben egyértelműen tudott profitálni karrierépítése során. Amadé a lengyelországi hadjáratain keresztül is kapcsolatba hozható Fenenna személyével, hiszen ő volt annak a magyar seregnek a parancsnoka, amelyik a cseh király ellenében Ulászlónak elfoglalta Prodetint, bár igaz ugyan, hogy utána végül Vencel kerekedett felül.⁶⁷

Aba Amadé után egy szintén igen tekintélyes férfiú lett Fenenna tárnokmestere, nevezetesen Ákos nembeli Ernye fia István. Ő 1293 és 1295 között töltötte be ezt a posztot. István annak az Ernye bánnak a fiaként látta meg a napvilágot, aki az Ákosok birtok-aprózódásának köszönhetően a nemzetség elszegényedett ágából származott. Ennek ellenére is, tulajdonképpen jelentősebb politikai támogatás nélkül, IV. Béla híveként az ország egyik vezető szereplőjévé vált. Ernye élete során a királyi udvar több fontosabb pozícióját is elnyerte: először lovászmester, majd erdélyi vajda, végül országbíró IV. Béla idején. IV. László uralkodása alatt sem tűnt el az udvarból: tárnokmesteri és újból országbírói kinevezést is kapott.⁶⁸

Miután az apa megalapozta az Ákos nemzetség Ernye-ágának felemelkedését, a fiúnak is lehetősége nyílt a király környezetében bizonyítania rátermettségét. István apjához hasonlóan fényes karriert futott be, sőt túl is szárnyalta őt, ugyanis élete folyamán a nádori címet is elnyerte.⁶⁹

⁶⁵ Engel 1996 109., 195.

⁶⁶ Karácsonyi 1900 3., 23–24.

⁶⁷ RA 3841., 3910.

⁶⁸ Zsoldos 2011 300.

⁶⁹ Kiss 1998 58.

Bár Ákos István már az 1280-as évek elején is rendelkezett megyésispáni kinevezéssel, (1281-ben Borsod és Gömör megye élén állt), első jelentősebb tisztségét éppen ez az 1293 és 1295 között viselt tárnokmesterség jelentette.⁷⁰ Azt, hogy az előbb említett megyésispáni feladatkör ellátása és a királynéi tárnokmesteri cím elnyerése közti években mit csinált, és miért nem találhatjuk meg az uralkodó közelében, nem lehet pontosan tudni. Felmerült, hogy az udvartól való távolmaradásának hátterében egy esetleges kegyvesztettség állhatott, azonban ennek nincs nyoma a forrásokban. Valószínűbb válasz az lehet, hogy ezekben a bizonytalan esztendőekben inkább saját birtokait, tartományát igazgatta, erősítette. Ez annál is inkább hihetőnek tűnik, miután III. András egyik oklevelében Istvánt kezdetektől fogva hűséges alattvalójaként jellemezte.⁷¹

Fenenna udvarában betöltött tisztje után 1298-ban elnyerte az országbírói címet, amit egészen 1300-ig viselt. Az országbíró tekintélye ugyan csökkent valamelyest a 13. század folyamán, ám így is rendkívül megbecsültnak számított, és rangban is megelőzte a királynéi tárnokmestert a források szerint.⁷²

Ákos nembeli István mindvégig hűségesen szolgálta III. Andrást, (a főúr egyik oklevelében olvashatjuk az „*utolsó aranyágacska*” kifejezést is). Az Árpád-ház kihalása után azon nemesek közé tartozott, akik a cseh Vencelt látták volna legszívesebben a magyar trónon. Az interregnum időszakában, Vencel híveként nyerte el a nádori pozíciót, amit egészen 1307-ig töltött be.⁷³ A cseh vonalat erősítve István dinasztikus kapcsolatra is lépett a cseh arisztokráciával.⁷⁴ Vencel hazatérte után István is elfogadta a nápolyi Károlyt uralkodójának, ám az országos politikától fokozatosan visszavonult, és a későbbiekben már nem viselt jelentősebb méltóságot.⁷⁵ Ákos István az 1315-ös esztendő után eltűnt a forrásokból, így valószínűsíthető, hogy a főúr ekkortájt halhatott meg. Élete vége felé még tanúja lehetett fiai önállósodásának és Károlytól való elfordulásuknak, ami végső soron végül az Ernye-ház bukását is okozta, és bár akadtak, akik a fiúk lázadásában István szerepét is látni vélték, azonban ennek ellentmond az idős főúr adományleveleiben megjelenő, egyes fiaira vonatkozó átokformulák sora.⁷⁶

Ákos nembeli István életútját vizsgálva elmondható, hogy pályafutásában Aba Amadéhoz hasonlóan szintén nem a királynéi tárnokmesteri poszt jelentette a legrangosabb címet, inkább

⁷⁰ Zsoldos 2011. 312.

⁷¹ Karácsonyi 103.; Kiss 1998 59.

⁷² Zsoldos 2011 36.; Kiss 60.

⁷³ Engel 1996 1.

⁷⁴ Kiss 1998 65.

⁷⁵ Karácsonyi 1900 96., 102–104.; Kiss 1998 64–65.

⁷⁶ Kiss 1998 76–77.

induló politikai karrierje első jelentősebb állomásaként értelmezhetjük. Fenenna udvarában eltöltött esztendőik ugyanakkor jó alapot nyújthattak későbbi felemelkedéséhez, egészen a nádorság elnyeréséig.

Összefoglalva a fentebb tárgyalt királynéi udvari bárók karrierképét, elmondhatjuk, hogy a tárnokmesteri méltóság fontossága egyértelműen alátámasztható azzal, hogy a fiatal királyné mindhárom tárnokmestere előkelő és megbecsült államférfi volt, akik emellett más jelentős tisztséget is viseltek. Aba nembeli Amadé és Ákos nembeli István az országbírói kinevezésük mellett még a legrangosabb országos főméltóságot, a nádori tiszteletet is viselték életük bizonyos szakaszában. Nem véletlen az sem – ami egyúttal a tárnokmesterség vezető szerepét is hangsúlyozza –, hogy a Fenennának jutott öt rövid esztendő alatt szinte végig nyomon követhető a tisztség betöltőinek neve, ami egyetlen más hivatal esetében sem mondható el a királynéi udvarban. A szerep jelentőségét nemcsak a királyi oklevelek méltóságsorai erősítik meg, hanem az a tény is, hogy ez az önmagában semmilyen territoriális hatalommal nem bíró tisztség gyakran járt együtt megyésispáni kinevezéssel is.⁷⁷

Végezetül, a fejezetet lezárva arra szeretnék még kitérni, hogy Kujáviai Fenenna bárói gyakorta nem a királyné bizalmi emberei voltak, hanem az éppen legbefolyásosabb bárói csoport tagjai közül kerültek ki, vagyis a politikai helyzet alakulása jelentős hatást gyakorolt a királynéi udvar összetételére.

Az udvari méltóságviselők számára a Fenenna udvarában eltöltött esztendőik fontos szerepet játszottak: a királynéi udvar pályakezdő lehetőséget, illetve köztes állomást tudott biztosítani a későbbiekben a királyi udvarban is karriert befutó báróknak. Fenenna udvarát összevetve elődje, Anjou Izabella környezetével, világosan kirajzolódik, hogy III. András első hitvesének bárói még nevesebb családokból kerültek ki, mint korábban, és közülük arányaiban még többen futottak be fényes karriert. (Fenenna három ismert bárója közül ketten, Izabella tizennégy udvari bárója közül pedig hatan viseltek nádori vagy egyéb országos jelentőségű méltóságot.) Míg Izabella udvari méltóságviselői között azért szép számmal találhatunk olyan személyeket is, akiknek a királynéi udvarban eltöltött esztendőik jelentették pályafutásuk csúcspontját, addig Fenenna alatt a név szerint ismert urak karrierjében ezek inkább pályakezdő vagy köztes állomásnak számítottak. Habsburg Ágnes ismert udvari bárói (Kacsics nembeli Falkos fia Farkas,⁷⁸ Ákos nembeli Mojs⁷⁹ és Borsa nembeli Roland⁸⁰) szintén előkelő

⁷⁷ Nógrády 1995 170.

⁷⁸ Zsoldos 2011 301.

⁷⁹ Zsoldos 2011 338.

⁸⁰ Zsoldos 2011 349.

származással büszkélkedhettek, és Fenenna tárnokmestereihez hasonlóan ők is viseltek életük során királynéi méltóságukhoz képest rangosabb tisztséget.

Az udvari bárókkal ellentétben viszont az udvari ifjak és egyéb kisebb szolgálattelvők már sokkal inkább kötődhettek a királyné személyéhez, mint az uralkodóéhoz. Róluk azonban a források sajnálatos módon csak elvétve emlékeztek meg. Fenenna kamaramesterének vagy más néven szekérnagyának személyére vonatkozóan azonban maradt ránk adat: a posztot ugyanis 1291-ben az a fonói Bágyon fia Kozma mester töltötte be, aki már 1281 óta Izabellát is hasonló minőségben szolgálta.⁸¹ Fenenna oklevelében megerősítette Kozma Izabellától kapott adományát, tehát nem lehetett panasz a kamaramester munkájára.⁸² Arról többet viszont, hogy miből állhatott az említett tisztviselő feladata, nem tudhatunk meg a kiváltságlevélből sem.

A királynéi szekérnagyhoz hasonlóan az asztalnokkancellári tisztszerepkörét is homály fedi. A pozíciót betöltő Kacsics nembeli Mihály fia Simon alakja egy 1295. október 21-i keltezésű oklevélben bukkant fel.⁸³ Valószínűsíthető, hogy szintén Fenenna királyné udvarában szolgált, bár teljesen bizonyosak nem lehetünk benne, hiszen III. András első hitvesének haláláról annál közelebbit, mint hogy szeptember 8. után történt, nem tudunk. Ám mivel Habsburg Ágnes és III. András házasságára, illetve az új királyné avatására alighanem csak a következő esztendőben került sor,⁸⁴ így az oklevélben szereplő királyné inkább Fenennát takarhatta.

5. Királynéi kancellária

A kancellária megnevezés alatt a középkorban egy olyan írásbeli ügyintézésre szakosodott, állandó vezetővel és személyzettel rendelkező hivatalt értünk, aminek elsődleges feladata a királyi intézkedések írásba foglalása, vagyis az uralkodói oklevél-kiállítás körüli teendők elvégzése és a diplomák őrzése volt.

Uralkodói mintára a királyi hitvesek szintúgy – így Kujáviai Fenenna is – működtettek kancelláriát, hasonló szerepkörrel, ami adott esetben kormányzati feladatokat is elláthatott. A királynéi kancellária nem különült el élesen az uralkodótól, gyakran együtt folytatták tevékenységüket. Ez a jelenség kitűnően megfigyelhető olyan kiváltságlevelek esetében, amiket a király és felesége egyaránt kiadott saját neve alatt, azonos tartalommal és kézírással. A két

⁸¹ Zsoldos 2011 255.

⁸² RD 265.

⁸³ Wenzel X. 194–195.; Zsoldos 2011 253.

⁸⁴ Skorka 2019 76–77.

kancellária közötti átjárást mutatja az is, hogy a királynéi alkalmazottak szolgálatát gyakran az uralkodó is igénybe vette.⁸⁵

A királyné udvari méltóságaihoz hasonlóan a királynéi kancellária magasabb rangú tisztségviselőit sem lehet egyértelműen a királyné embereinek tekinteni, mivel az uralkodó valószínűleg az ő személyük megválasztásába is beleszólhatott. Ugyanakkor mivel a királynéi kancellári posztot kizárólag egyházi személyek tölthették be, az egyéb udvari méltóságokhoz képest itt kevésbé érvényesülhetett a király akaratát. A királyné kancellárjai mindezekről függetlenül bizonyosan Fenenna közvetlen környezetéhez tartoztak, az oklevelek keltezési helyeinek vizsgálatakor látható, hogy a fiatal királyné az országban több helyütt adott ki kiváltságleveleket. Ez egyben arra is bizonyíték, hogy a kancellária, a királynéi udvarhoz hasonlóan, nem volt köthető egy állandó településhez, hanem az asszony országbeli mozgását követte.

A kancelláriában a kor szokásának megfelelően az írásbeliséget gyakorló klerikusok, azaz egyházi emberek szolgáltak. A hivatal élén a királynéi kancellár állt, a gyakorlatban azonban előfordult, hogy a kancellária irányítását, azaz a valódi munkát az alkancellár végezte (feltéve, ha volt ilyen). Ebben az esetben a kancellári méltóság már sokkal inkább csupán egy jól csengő cím volt, semmint egy tényleges tisztség.

A királynéi kancellária hivatalnokai közül a legtöbb információ, érthető módon, a kancellárról áll rendelkezésünkre. Az Árpád-házi királynék és a veszprémi egyházmegye között szoros együttműködés állt fenn, hiszen az említett egyházmegye főpapját illetve meg hagyományosan a királynéi kancellária vezetésének joga.

A kora Árpád-korban ugyan ennek a szokásnak még nem leljük nyomát a szerényen rendelkezésre álló forrásokban, ám a 13. századtól kezdve annál inkább. II. András második hitvese, Jolánta királyné kancelláriájának élén 1224-ben már bizonyosan a veszprémi prépost állt, Mária királyné idejében pedig már maga a veszprémi püspök töltötte be a posztot, akinek ősi jogát a királynéi kancellárságra is ebben az időszakban foglalták törvénybe. IV. Béla 1269. október 3-án kelt oklevelében⁸⁶ a püspökséghez kötötte a tiszttel betöltését, ezenfelül pedig még a királynéi kancellária vezetéséért járó tiszteletdíj megítélésével is kiegészítette rendelkezését.⁸⁷

Igaz ugyan, hogy elméletileg a veszprémi püspök kiváltságai között szerepelt – a királyné megkoronázása mellett – a királynéi kancellári tisztség, ám a valóságban a főpap nem mindig

⁸⁵ Zsoldos 2005 120.

⁸⁶ RA 1617.

⁸⁷ Fejérváthy 1885 51.

tudta érvényesíteni ezt a jogát.⁸⁸ Sem Erzsébet királyné, sem Anjou Izabella idején nem volt magától értetődő a királynéi kancellár, illetve a veszprémi püspök azonossága. Bár IV. László 1276-os privilégiumában megerősítette a veszprémi püspök említett jogát, azonban a gyakorlatban még ez a rendelkezés sem volt mindig elegendő.⁸⁹ Ugyanakkor Izabella utolsó kancellárjával, Rád nembeli Benedek veszprémi püspökkel megvalósulni látszott a királyi óhaj: Benedek 1289-től kezdve egy rövid, alig féléves megszakítást leszámítva, végig szolgálta az utolsó Árpád-házi királynékat, azaz Izabellát, Fenennát és Habsburg Ágnest is.⁹⁰ Úgy tűnik tehát, hogy az Árpád dinasztia utolsó évtizedében végül sikerült érvényt szerezni a királyi akaratnak, ami egyértelműen Benedek személyes fellépésének és előkelő rokonságának volt köszönhető.

Fenenna idejéből csupán két kancellárt és egy alkancellárt ismerünk név szerint. A következőkben most az ő pályafutásukat szeretném a források alapján röviden bemutatni.

Bár III. András uralkodása alatt a királynéi kancellári hivatalt szinte végig a veszprémi püspök töltötte be, az első személy közülük mégis rögtön kivételt képez: András kancellár 1291-ben egri püspökként lett kinevezve, bár csak rövid időre. A főpap 1275-től egészen 1305-ig állt az egri egyházmegye élén.⁹¹ Más jelentősebb tisztségéről ugyan sem a politikai, sem az egyházi életben nincs tudomásunk, ám egri püspökként mégis el tudta érni, hogy 1299-ben kiterjeszthesse joghatóságát Máramarosra is, az erdélyi püspökség rovására. Továbbá feljegyezték róla, hogy 1301-ben tagja volt annak a csehországi főúri delegációnak, amelyik felkínálta II. Vencel király fiának a magyar trónt.⁹²

Annak okát, hogy András miért is nyerhette el 1291-ben a királynéi kancellári címet, nem tudjuk biztosan, mivel a krónikák nem szólnak erről. Elképzelhető, hogy az uralkodóváltás is közrejátszhatott ebben, hiszen III. András és Fenenna megkoronázása egyúttal egy új királynéi udvar felállítását is jelentette, ahol könnyen lehet, hogy a királyi pár (elsősorban András) megvált az előd, Anjou Izabella tisztségviselőitől. Ám András nem tudta huzamosabb ideig megtartani a posztját, hiszen 1291 ősztől már ismét Izabella emberét, Rád nembeli Benedek veszprémi püspököt találjuk a kancellári székben. Ő ettől az időtől fogva kitartóan szolgálta III. András hitveseinek kancelláriáját, s akinek személyében egy valóban tapasztalt klerikus ismerhettünk meg.⁹³

⁸⁸ Zsoldos 2005 15–16.

⁸⁹ RA 2741. sz.

⁹⁰ Fejérpataky 1885 52–53.

⁹¹ Zsoldos 2011 116.; Engel 1996 68.

⁹² Képes Krónika 64.

⁹³ Zsoldos 2011 116.

Fenenna királyné három ismert tárnokmesteréhez hasonlóan Benedek is neves családba született, és talán ennek köszönhető, hogy – a IV. László halála utáni rövid időszakot leszámítva – ő viselhette a királynéi kancellári címet egészen 1300-ig.⁹⁴ A jeles főpap a Rád nemzetség Béry-ágából származott, és bár fivére, Fülöp, valamint unokatestvére Protáz fia István is hatalmas úr lehetett, az 1289 és 1300 között királynéi kancellárként, illetve a 1289-től 1309-ig veszprémi püspökként szolgáló Benedek emelkedett kétségtelenül a legmagasabbra.⁹⁵

Benedek püspök III. András és Fenenna egyik legkitartóbb híve és támasza volt a nápolyi trónkövetelővel, Martell Károllyal, az ő igényét elismerő magyar főurakkal, de még a Szentszékkal szemben is. András király halála után sem tűnt el az ország politikai életből: a pápai akarattal szemben ugyanis előbb a cseh Vencelt, majd a bajor Ottót támogatta a magyar trón megszerzésében. Utóbbi megkoronázásában maga is tevékenyen részt vállalt: 1305 decemberében Székesfehérváron Antal csanádi püspökkel közösen a bajor herceg fejére helyezte a Szent Koronát. Végül azonban Gentilis pápai követnek sikerült meggyőznie őt, és 1308-ban a pesti országgyűlésen Benedek is elismerte I. Károlyt törvényes uralkodójának, és hűséget esküdött neki.

Gentilis 1311-es számadáskönyvében még találkozunk Benedek névvel, utána azonban már végleg eltűnik alakja a forrásokból. A püspöki széket, illetve a királynéi kancellárságot is más személy töltötte már be, így valószínűsíthető, hogy Benedek valamikor ekkortájt hunyhatott el.⁹⁶

Rád nembeli Benedek pályafutását vizsgálva elmondható, hogy a főpap karrierjének minden bizonnyal legmeghatározóbb állomása lehetett a királynéi udvarba kerülése 1289-ben, hiszen ezt követően egy rövid, féléves periódust leszámítva egy teljes évtizeden át felügyelte három Árpád-házi királyné oklevélkiadásait, más egyéb tisztséget nem viselve.

Fenenna királyné mellett mindössze még egy alkancellár személye nevesíthető: Andronicus veszprémi prépost, aki 1292 és 1297 között töltötte be ezt a posztot.⁹⁷ Ő tehát ugyancsak Benedek egyházmegyéjéből érkezett, ahol 1288-tól egészen 1298-ig szolgált nagyprépostként.⁹⁸ Amint hivatalviselésének dátumaiból is látszik, Andronicus alkancellár Fenenna halála után sem hagyta el a királynéi udvart, ugyanis III. András második feleségét, Ágnest is hasonló minőségben szolgálta. Róla más adat nem maradt fent, ám ez nem olyan

⁹⁴ Zsoldos 2011 289.

⁹⁵ Zsoldos 2011 116.; Engel 1996 77.; Karácsonyi 1901 (3/1. füzet) 1–3.

⁹⁶ Gárdonyi 1915 67–68.

⁹⁷ Zsoldos 2011 117.

⁹⁸ Karlinszky 2014 95.

meglepő, hiszen az alkancellárság általában kevésbé előkelő származást igényelt, kevésbé jelentős karrierrel.

Összefoglalásként: a királyné okleveleinek fogalmazását általánosságban a királynéi kancellár felügyelte, azonban adott esetben az alkancellár is elláthatta ezt a feladatot. Talán amiatt, hogy ez utóbbi tisztség kisebb megbecsülésnek örvendett a többi királynéi udvari méltóságokhoz képest – bár az egyháziak körében így is bizonyosan nagy elismerés lehetett a pozíció elnyerése –, az uralkodó itt már kevésbé erőltethette saját hívének beiktatását. Így előfordulhatott az is, hogy a feladatot valóban a királyné személyéhez kötődő udvarnok kaphatta meg, például Anjou Izabella idejében Pál budai éneklőkanonok, akit egyébként Fenenna is megerősített szolgálataiért jutalmul kapott birtokában.⁹⁹

6. Fenenna királyné oklevelei

Ebben a fejezetben a III. András hitvесе, Fenenna királyné kancelláriáján kiadott okleveleket szeretném röviden áttekinteni, bemutatni.

Az Árpád-kori uralkodók okleveleinek számához képest ugyan nagyságrendekkel kevesebb királynéi kiváltságlevél született, azonban ezek is a magyarországi latin nyelvű írásbeliség ékes példái. A királynéi oklevél-kibocsátás rendszeressé a 13. század közepétől vált.¹⁰⁰

Kujáviai Fenennának összesen huszonkettő, bizonyosan neki tulajdonítható oklevelét ismerjük, amiknek magyar nyelvű regesztáit Szentpétery Imre gyűjtötte össze *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke* című művében.¹⁰¹ Ezenkívül is vannak még a királyné személyéhez köthető elveszett vagy töredékes adománylevelek, ám ezek tartalma sajnos csak részben, vagy egyáltalán nem maradt fenn. Összehasonlítva Fenenna kancelláriájának működését más késő Árpád-kori királynék, így Anjou Izabella és Habsburg Ágnes oklevélkibocsátásával, elmondható, hogy Fenenna öt évéből fennmaradt huszonkét királynéi adománylevél alapján kancelláriájának munkássága viszonylag jól dokumentáltnak tekinthető. Viszonyításként: Izabella tizenhét évéből kilencvenhárom,¹⁰² míg Habsburg Ágnes idejéből hat fennmaradt kiváltságleveléről tudunk,¹⁰³ amiből az egyik ráadásul hamis is.¹⁰⁴

⁹⁹ RD 241., 259.

¹⁰⁰ Zsoldos 2005 24.

¹⁰¹ RD 255–276.

¹⁰² RD 156–249.

¹⁰³ RD 277–282.

¹⁰⁴ RD 277.; Zsoldos 1999 191–192.

Fenenna kiváltságlevelei a királyné kettőspecsétjének csak töredékes, hiányos lenyomatait őrizték meg. Az előoldalon Fenenna trónusán ülő alakja látható, míg a hátoldalon egy hármás levélpártából kinövő kettőskereszt. Az ábrázolás jellegzetességeit tanulmányozva elmondható, hogy az alkotás lényegében Izabella királyné pecsétjének egyszerűsített változatának tekinthető. A pecsét köriratából az előoldalon a S(IGILLUM) F[ENENNE ... DEI GRAC]IA REGINE [...], a hátoldalon pedig a S(IGILLUM) [... DEI G]RACIA FILIE ZEMO[...] felirat olvasható.¹⁰⁵

Fenenna okleveleinek keltezését vizsgálva szembetűnő, hogy privilégiumainak közel kétharmada „királynésága” kezdetén íródott: huszonkettőből tizennégy kiváltságlevelének kibocsátása uralkodásának első évére esett. Ezen az adaton azonban egyáltalán nem érdemes csodálkozni, hiszen az új királynékat mindig hamar megtalálták a földjeik tulajdonlásában bizonytalanná váló urak, hogy egyfelől birtokjogukat igazolják, másfelől, hogy ezen jogukban meg is erősítse őket az új uralkodói hitves. A későbbi esztendők ritkásabb oklevélkiadását pedig azzal magyarázhatjuk, hogy III. András lengyel származású felesége, a hagyományos királynéi szerepkörnek megfelelően, nem vállalt aktívan szerepet a magyar politikai életben, és ebből kifolyólag a privilégiumok kibocsátásában elmaradt az uralkodótól.

Fenennával ellentétben anyósáról, Thomasina hercegnőről már sokkal inkább elmondható, hogy – Szlavónia és a tenger melléki részek kormányzójaként – tevékenyen kivette a részét az ország irányításából.¹⁰⁶ Az asszony, bár sosem koronázták meg, mégis királynéi udvartartást vitt, és saját kancelláriával is rendelkezett.¹⁰⁷ A hercegnő kilenc fennmaradt oklevelében Fenennához képest egyrészt sokkal több az utalás az éppen zajló politikai eseményekre, másrészt jóval több személyes kapcsolódást is tartalmaznak a bennük szereplő kedvezményezettekkel.¹⁰⁸

Mindezek alapján felmerül a gyanú, hogy Fenenna háttérbe szorulását anyósának a korszakban szokatlan mértékű aktivitása is elősegítette. Itt azonban mindenképpen fontos megjegyezni, hogy Thomasina nagy valószínűséggel csak 1292 második felében, vagy még inkább 1293-ban érkezett Magyarországra, fia hívására Velencéből. Útja korántsem volt zavartalan, ugyanis lázadó, az Anjoukkal szövetséges főurak nehezítették meg és késleltették haladását.¹⁰⁹ Bár a hercegnő köré már az országba érkezésekor udvar szerveződött – első ismert tárnokmesteréről

¹⁰⁵ MNL OL DL 1320.; Takács 2012 152.; Mielke 2021 165–166.

¹⁰⁶ Zsoldos 2005b 388–390.

¹⁰⁷ Zsoldos 2011 120.

¹⁰⁸ RD 283–291.

¹⁰⁹ Zsoldos 2005b 388.

1293 júliusától vannak adatok¹¹⁰ –, azonban ténylegesen kormányzati feladatkörhöz csak 1295-től juthatott, mivel ennél korábbi keltezésű oklevelekben még csak *mater domini regis*-ként, vagyis *a király anyja*-ként emlegették.¹¹¹ Ezzel összhangban a Thomasina által kibocsátott kiváltságlevelekkel is csak az 1295-ös esztendőől találkozhatunk,¹¹² és e dokumentumokban már az „anyakirályné” magát *egész Szlavónia hercegnője és a Dunán innen a tengerpartig terjedő részek kormányzója*-ként nevezte. Ebből kifolyólag, ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy Morosini Thomasina csak 1295-től vált a magyar közélet igazán fontos szereplőjévé, akkor viszont elvethetjük azt az elgondolást, miszerint Fenenna anyósa miatt nem tudott számottevően beleszólni az ország vezetésébe, azaz Fenenna passzivitása minden bizonnyal csak a korszakban elvárt, a politikai élettől távolmaradó királynéi viselkedéssel magyarázható.

Ahogy erről már korábban is volt szó: nemcsak a diplomák kiadási dátumai, hanem az esetlegesen feltüntetett keletkezési helyek is jelentőséggel bírnak. Itt csupán annyit hangsúlyoznék ismételten, hogy az említett helyszínek mindegyike a *medium regni* területén belül helyezkedik el (Buda, Esztergom környéke), ami egyúttal a királyné leggyakoribb tartózkodási helyére is utal.¹¹³

A következőkben Fenenna kiváltságleveleit tartalmi szempontból szeretném vizsgálni és bemutatni, három típust különböztetve meg: 1. korábbi privilégiumok megerősítése, azok átírása, 2. az egyházaknak, valamint 3. magánszemélyeknek tett adományai. Természetesen előfordul, hogy egyes oklevelek akár több kategóriába is besorolhatóak.

Az elsőbe sorolható kiváltságlevelek kedvezményezettjei általában nem Fenennának, hanem az uralkodócsalád valamely másik tagjának tett szolgálataik miatt kaptak adományokat, amiket III. András hitvese csak érvényben hagyott. Fenenna leggyakrabban elődje, Anjou Izabella, vagy magyarosan Erzsébet királyné rendelkezéseit erősítette meg, összesen nyolc ízben,¹¹⁴ s tette ezt ugyancsak a még Mária királynétól kapott adományok esetében is.¹¹⁵ Azonban előfordult az is, hogy a fiatal királyné saját korábbi donációit vizsgálta felül vagy erősítette meg. Arra is találhatunk példát, amikor férje a királynéi birtokokból ajándékozta meg híveit, ám a megjutalmazott alattvalók később Fenenna hozzájárulását is kérték, hogy a jövőben ne legyen probléma az intézkedés jogszerűségével.¹¹⁶ Ezeknél az okleveleknél elmondható,

¹¹⁰ RA 3935.; Zsoldos 2011 76.

¹¹¹ Zsoldos 2005b 388.

¹¹² RD 283.

¹¹³ Zsoldos 2005 91.

¹¹⁴ RD 257–261., 265., 272., 276.

¹¹⁵ RD 271.

¹¹⁶ RD 267.

hogy mivel a megadományozottak nagy része nem köthető közvetlenül a királyné személyéhez, kiadásuk minden bizonnyal nem Fenenna saját kezdeményezésére történhetett.

A második csoportba tartozó, különböző egyházi támogatásokról szóló privilégiumok esetében sem valószínű, hogy Fenenna királyné személyes hálájának köszönhetően születtek meg: kiadásuk sokkal inkább a királyné kegyes adományozó szerepével magyarázható. A korszak mélyen vallásos légkörében szinte elvárás volt az éppen aktuális királynétól, hogy az ország lakosságának lelki életét vezető klerikusok munkásságát kegyes adományokkal segítse. Számos oklevele tanúsítja, hogy Fenenna királyné ezen feladatának maradéktalanul eleget is tett. Azonban megfigyelhető, hogy az egyes egyháziak nem egyforma mértékben részesültek a királynéi donációkból. Fenenna okleveleiben a Szent Szűz szigetén, vagyis a mai Margitsziget területén élő apácák,¹¹⁷ a budavári Szent János egyház,¹¹⁸ illetve Lodomér esztergomi érsek,¹¹⁹ valamint a veszprémi egyházmegye (Andronicus veszprémi prépost, később királynéi alkancellár¹²⁰ és Benedek veszprémi püspök, királynéi kancellár közbenjárására) szerepelnek kedvezményezettként. Ez utóbbi adományozásokat természetesnek tekinthetjük, hiszen a veszprémi egyházmegye hagyományosan közel állt a mindenkori királyné személyéhez, és Fenenna patrónusként ily módon támogatta azt.¹²¹

Fenenna okleveleinek harmadik csoportja szolgáltatja a legtöbb információt a királyné környezetére vonatkozóan. Az olyan magánemberek részére kiállított kiváltságlevelek ugyanis, amikben nincsen feltüntetve, hogy a királyné valamely királyi személy korábbi rendelkezését, illetve bizonyos magas rangú méltóság kérését hagyta volna jóvá, valóban Fenenna saját akaratát tükrözhatték. Ezek a megjutalmazott személyek bizonyára a királyné tényleges hívei közé tartoztak. Ami azonban igencsak szembetűnő az az, hogy ezek a kiváltságlevelek Fenenna oklevélgyűjteményének csak a legkisebb részét képezik, a diplomák túlnyomó többsége ugyanis a korábban tárgyalt két kategóriába sorolhatóak. Ez a jelenség szintén azzal magyarázható, ahogy erről már korábban is volt szó, hogy Fenenna királynénak nem sok beleszólása volt a politikai élet irányításába, és a hagyományos királynéi, egyháztámogatói tevékenységén kívül nem sok szerepe lehetett a közéletben.

¹¹⁷ RD 256., 269.

¹¹⁸ RD 255.

¹¹⁹ RD 266–267.

¹²⁰ RD 258., 260.

¹²¹ Zsoldos 2005 19–20.

Fenenna összesen három személy javára rendelkezett királynői birtokaiból: Devecseri Márton alországbíró,¹²² Tódor fehérvári prépost és királyi alkancellár, valamint Lodomér esztergomi érsek.

Az elsőként említett férfiúról azonkívül, hogy a királynénak és férjének nagy szolgálatot tett, semmilyen közelebbi adat nem ismert, mivel érdemelte ki Fenenna Isal királynői birtokról szóló adományát. („[...] *inspectis serviciorum suorum meritis, que domino Regi consorti nostro karissimo et nobis fideliter inpendit [...]*”)¹²³ Mindazonáltal Márton valóban fontos szerepet tölthetett be az uralkodói pár (és így Fenenna) életében, ugyanis a királyné egy másik oklevele Márton egy korábban elnyert királynői földjéről is említést tesz.¹²⁴ Az alországbíróról tudjuk, hogy még IV. László uralkodása alatt a cseh II. Ottokár seregeivel hadakozva szerzett érdemeiért a király felesége Kohár nevű birtokával jutalmazta őt. IV. László ezen rendelkezését¹²⁵ pedig mind Izabella, mind III. András és Fenenna is megerősítette.¹²⁶ Fenenna második kedvezményezettje, Tódor prépost viszont már bizonyíthatóan kötődött az ifjú királyné személyéhez is, ugyanis az asszony 1291. őszi okleveleinek tanúsága szerint a fehérvári prépost fáradozott Lengyelországban házassága létrehozásában.¹²⁷ („[...] *nobis tota inicia celebrandi matrimonii Divina dispensacione celitus ordinati, cum iuxta Salomonis sapientiam coniugium a Domino perpetuo astitit et affuit suis obsequiis reverendiis per multa terrarum spacia intra nostra incolatus dominia versus Poloniam peragrando, suis laboribus, et suorum ac inpendiis propriis non parcendo. [...]*”).¹²⁸ Tódor királyi alkancellár nemcsak Fenennának tett jó szolgálatot, hanem az uralkodónak is: III. András koronázásában játszott szerepéről korábban már volt szó,¹²⁹ de I. Albert osztrák herceg elleni hadjáratban is tevékenyen részt vállalt.¹³⁰ Áldozatos munkájáért és hűségéért Fenenna egyrészt megerősítette korábbi szerzeményeiben,¹³¹ másrészt az uralkodópár hálából további birtokadományokat jutatott Tódor mesternek és rokonságának is,¹³² továbbá Fenennától a Halásztelek nevű királynői földet kapta meg örökül.¹³³ Tengerdi Miklós fia Tódor egyébként, bár nemzetségnevét nem ismerjük, igen szép pályát futott be: fehérvári prépostsága mellett 1286 és 1297 között királyi alkancellári

¹²² Életére bővebben: Szócs 2015 41–62.

¹²³ Hazai okmánytár VII. 242.; RD 274.

¹²⁴ RD 275.

¹²⁵ RA 2517.; Szócs 2015 50.

¹²⁶ RA 3767.; RD 160., 261., 264., 272.

¹²⁷ RD 261., 264.

¹²⁸ Wenzel X. 36–37.

¹²⁹ RA 3900.

¹³⁰ RA 3735., 3796, 3900., RD 261., 264.

¹³¹ RD 261.

¹³² RA 3899–3900.

¹³³ RD 270.

címet viselt, 1289-ben választott váci püspök lett, majd 1295-től egészen 1308-ig győri püspökként működött.¹³⁴

A Fenenna által méltányolt harmadik személy, Lodomér esztergomi érsek¹³⁵ szintén a királyi házaspár támaszaként nyert adományt, Mocsa királynéi falvat. Az 1291-es oklevél szövege szerint a főpap nemcsak az uralkodót és hitvesét, hanem egyúttal az országot is hűen szolgálta már III. András megkoronázása előtt is, és ezt az áldásos tevékenységét a későbbiekben is folytatta.¹³⁶ A privilégium megfogalmazója a szolgálat alatt, bár nincs kifejtve, minden bizonnyal Lodomér III. Andrást a magyar trónra segítő tevékenységét, illetve a nyugati szomszédal, Albert herceggel való fegyvernyugvást, pontosabban az 1291-es hainburgi béke megkötésében játszott kulcsszerepét érthette.¹³⁷ Az egyház érdekeinek állhatatos védelmezője, és III. András király hű embere, Lodomér érsek több jeles tisztséget is viselt élete során: pályafutását ifjabb királyi kancellárként kezdte, majd a váradi püspökség élére került, és végül felért a magyar egyházi hierarchia csúcsára 1279-es esztergomi érsekké választásakor. Ez utóbbi posztjával együtt egyébként az esztergomi ispáni címet is viselte, egészen 1298-ben bekövetkezett haláláig.¹³⁸ Összegezve: a jeles főpapot Tengerdi Tódorhoz és Devecseri Mártonhoz hasonlóan szintén nem lehet Fenenna „saját” emberének tekinteni, a három férfiú esetében inkább arról lehetett szó, hogy Fenenna azonosult férje érdekeivel, és így az uralkodót segítő személyekre egyúttal mint saját híveire is gondolt.

7. Konklúzió

Dolgozatom zárásaként, szeretném összegezni munkám legfontosabb észrevételeit, gondolatait. Mint a történeti kutatásban ismert, a magyar királynék környezetét – így Fenennáét is – az udvari méltóságokat viselő bárók, illetve a különféle feladatokat ellátó királynéi szolgálónépek alkották.¹³⁹ A királynéi udvar hierarchiájának csúcsán Fenenna korában már a tárnokmester állt, a királynéi udvarispán pedig őt követte a ranglétrán.¹⁴⁰ Ezt a királyi méltóságsorokkal tudjuk alátámasztani.

A tárnokmesteri tisztség fontosságát mutatja az is, hogy kizárólag ezen hivatalnokokat ismerjük név szerint. Továbbá csak az ő esetükben tudunk arról, hogy rendelkeztek egyéb országos jelentőségű, királyi udvari tisztséggel is: Fenenna három ismert bárója közül ketten is

¹³⁴ Zsoldos 2011 355.; Engel 1996 71.

¹³⁵ Személyéről bővebben: Bunyitay 1883 110–117.

¹³⁶ RD 267.

¹³⁷ RA 3845.; MES II. 309.

¹³⁸ Zsoldos 2011 322–323.

¹³⁹ Zsoldos 2005. 93.

¹⁴⁰ Zsoldos 2005 97.

(Aba nembeli Dávid fia Amadé és Ákos nembeli Ernye fia István) viselték életük során a nádori, illetve az országbírói címet.

Ugyan nem a királynéi udvar hivatalai számítottak a legrangosabbaknak, de minden bizonnyal ezen címek elnyerése is megtiszteltetésnek számított: azaz, ha valaki korábban magasabb rangú pozíciót töltött is be, esetében semmiképpen sem visszalépésről vagy mellőzöttségről beszélhetünk, sokkal inkább csak az ország bárói között szokásosnak mondható szerepcseréről.¹⁴¹

Általánosságban elmondható, hogy az ország legelőkelőbb nemesei számára a királynéi udvarban betöltött pozíció köztes állomás lehetett pályafutásukban. Természetesen akadtak olyan személyek is, akiknek a királynéi udvar jelentette karrierjük csúcsát, mint például Péc nembeli Lukács, illetve amennyiben a királynéi kancelláriát vizsgáljuk, úgy Rád nembeli Benedek veszprémi püspök és Andronicus veszprémi prépost esetében.

Fenenna udvarával kapcsolatban is kimutatható, hogy tagjai elsősorban a király környezetéből kerültek ki, amint azt Zsoldos Attila is megállapította az Árpád-kor egészét vizsgálva. Fenenna esetében azt azonban fontos hozzátenni, hogy a királynéi udvar méltóságait, például a tárnokmesteri posztot gyakorta az épp legbefolyásosabb bárói csoport tagjai töltötték be. Így elmondható, hogy Fenenna idején a politikai helyzet alakulása jelentős hatást gyakorolt a királynéi udvarra. Ezt legjobban Aba Amadé vagy Ákos István élete igazolja, akik minden bizonnyal pártjuk politikai előretörésének is köszönhették királynéi tárnokmesteri kinevezésüket.

A késő Árpád-korban a királynéi kancellária működése során személyi folytonosság figyelhető meg, ami átível Anjou Izabella királynétól Habsburg Ágnesig, belefoglalva Fenenna királyné szűk öt esztendejét is: Rád nembeli Benedek és Andronicus mester pályaképe bizonyítja ékesen ezt.¹⁴²

Az udvari bárók személyét vizsgálva ugyanakkor már nem beszélhetünk ilyen jellegű átkapcsolódásról az egymást követő királynék udvaraiban. Ezt magyarázhatja az a tény, hogy a hivatalokat betöltő főurak (elsősorban a tárnokmester esetében, akiről a legtöbb értékelhető információ maradt fent) jellemzően alig pár évig szolgáltak a királynéi udvarban, majd ezt követően rangosabb, politikailag fontosabb tisztségeket nyertek el, úgymint a nádori, illetve az országbírói címeket. Ez a tendencia különösen igaz Fenenna udvari emberei esetében, de megfigyelhető Ágnes királyné idején is.¹⁴³

¹⁴¹ Zsoldos 2005 102–103.

¹⁴² Zsoldos 2011 116–117.

¹⁴³ Zsoldos 2011 338., 349.

Bár Morosini Thomasina jogilag soha nem volt királyné, ám befolyásának köszönhetően mégis hasonló királynéi udvarral bírt, mint az Árpádok hitvesei, azonban az anyakirályné esetében sokkal inkább beszélhetünk az úrnő és hivatalnokai személyes kapcsolatáról, mint menyee esetében. Ugyanakkor Thomasina viszonylag kései kormányzati szerepvállalása miatt nem szoríthatta háttérbe Fenennát.

Bibliográfia

Források:

1. levéltári források:

- MNL OL DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár

2. forráskiadványok:

- Fejér = Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomi VI. Ed. Fejér, Georgius. Vol. 1. Budae 1830.
- Hazai okmánytár = Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. VII. Szerk. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső. Bp. 1880.
- MES = Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska et al. Strigonii–Budapestini 1999.
- RA = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II/4. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa István. Bp. 1923–1987.
- RD = Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 45.) Bp. 2008.

Wenzel = Árpádkori Új Okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874.3. elbeszélő források

- Chronicon Austriae = *Thomas Ebendorfer*: Chronicon Austriae. Ed. Lhotsky, Afons. In: Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicum Nova Series. Ed. Breslau, Harry. XIII. Berlin–Zürich 1967. 1–602.
- Długosz = Ioannis Dlugossi Annales seu Chronicae incliti regni Poloniae. I–XII. Ed. Dabrowski, Jan. Warsawa 1964–2005.
- Képes Krónika = Képes Krónika. A magyarok régi és legújabb tetteiről, eredetükről és növekedésükről, diadalaikról és bátorságukról. Ford. Geréb László. [Bp.] 1993.

➤ OÖR = Ottokars Österreichische Reimchronik. Ed. Josef Seemüller. In: Monumenta Germaniae Historica. Deutsche Chroniken. V/1–2. Hannover 1890–1893. 1–721., 722–1277.

Szakirodalom

➤ Bácsatyai 2018 = *Bácsatyai Dániel*: Aptatio stratarum. Egy balsikerű velencei követség és Magyarország 1286-ban. In: Veretek, utak, katonák: gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Kádas István, – Skorka Renáta, – Weisz Boglárka. Bp. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2013. 325–338.

➤ Balzer 1895 = *Osvald Balzer*: Genealogia Piastów. Krakowie 1895.

➤ Bartha 2015 = *Bartha Annamária*: A királynéi udvarbírói tisztség és viselői Károly Róbert uralkodása idején. Középkortörténeti tanulmányok 8. Szerk. Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged (2015.) 91–102.

➤ Divéky 1937 = *Divéky Adorján*: A magyar–lengyel érintkezések történelmi tanulságai. Bp. 1937.

➤ Engel 1996 = *Engel Pál*: Magyarországi világi archontológiája 1301–1457. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 5.) Bp. 1996.

➤ Fügedi 1982 = *Fügedi Erik*: Királyi tisztség vagy hűbér? Történelmi Szemle. 26. (1982) 3. sz. 483–509.

➤ Gárdonyi 1915 = *Gárdonyi Albert*: A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. Turul 33. (1915) 3–4. sz. 64–84.

➤ Kádár 2012 = *Kádár Tamás*: Az Árpád-házi uralkodók és az országlásuk idején hercegi címmel tartományi különhatalmat gyakorolt külhoni, fejedelmi származású előkelők, valamint azok családtagjainak elhalálozási és temetkezési adatai 997–1301 között. Fons 19. (2012) 1. sz. 57–108.

➤ Kádár 2013 = *Kádár Tamás*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. Levéltári Közlemények. 84. (2018) 3–25.

➤ Kádár 2018 = *Kádár Tamás*: III. András király itineráriuma (1278–[1290]–1301). Fons 24. (2018) 1. sz. 87–124.

➤ Karácsonyi 1900–1901 = *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III/1–3. Bp. 1900–1901.

➤ Karlinszky 2014 = *Karlinszky Balázs*: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával. Turul 87. (2014) 3. sz. 93–103.

- Kiss 1998 = *Kiss Péter*: Ákos nembeli István. Egy magyar előkelő életútja a 13–14. század fordulóján. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 57–78.
- Körmendi 2019 = *Körmendi Tamás*: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 45–58.
- Mielke 2021 = *Christopher Mielke*: The Archaeology and Material Culture of Queenship in Medieval Hungary, 1000–1395. Beverly 2021.
- Nógrády 1995 = *Nógrády Árpád*: „Magistratus et comitatus tenentibus”. II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. Századok 129. (1995) 157–194.
- Pauler 1899 = *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I–II. Bp. Budapest 1899.
- Skorka 2019 = *Skorka Renáta*: Előjáték egy házasságkötéshez. A Habsburgok útja az első magyar házassághoz. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 59–78.
- Sulitková 1982 = *Ludmila Sulitková*: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András kancelláriájának működése és személyzete. Levéltári Közlemények, 53. (1982) 1. sz. 35–78.
- Süttő 2003 = *Süttő Szilárd*: Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. Szeged 2003.
- Szőcs 2015 = *Szőcs Tibor*: Egy (nem) tipikus alországbíró a késő Árpád-korból: Devecseri Emych fia Márton. Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica. 138. (2015) 41–62.
- Takács 2012 = *Takács Imre*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. (Corpus sigillorum hungariae mediaevalis 1.) Bp. 2012.
- Weisz 2019 = *Weisz Boglárka*: Az Anjou-kori királynéi udvar két leg főbb méltósága. In: Királynék a középkori Magyarországon és Európában. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 80–102.
- Wertner 1892 = *Wertner Mór*: Az Árpádok családi története. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek 1892.

- Wertner 1897 = *Wertner Mór* = Családtörténeti adalékok. Turul. 15. (1897) 127–138.
- Zsoldos 1998 = *Zsoldos Attila*: Tamás fia Sinka érdemei. (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban). In.: *Csukovits Enikő*: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 1998. 327–337.
- Zsoldos 1999 = *Zsoldos Attila*: Két hamis oklevélről. Történelmi Szemle .151. (1999) 1–2. sz. 191–208.
- Lenkey – Zsoldos 2003 = *Zsoldos Attila*: III. András. In: *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból.)H. n. ([Bp.]) 2003.
- Zsoldos 2005 = *Zsoldos Attila*: Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. (Társadalom- és művelőstörténeti tanulmányok 36.) Bp. 2005.
- Zsoldos 2005b = *Zsoldos Attila*: Ducissa Sclavoniae. In: *Studia professoris-professor studiorum*. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Almási Tibor – Draskóczy István – Jancsó Éva. Bp. 2005. 381–390.
- Zsoldos 2010 = *Zsoldos Attila*: III. András nádorai. Történelmi Szemle. 52. (2010) 303–327.
- Zsoldos 2011 = *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História könyvtár – Kronológiák, adattárak 11.) Bp. 2011.
- Zsoldos 2019 = *Zsoldos Attila*: Személyes elemek az Árpád-kori királynéi intézményben. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. (Közlemények Székesfehérvár történetéből.) Székesfehérvár 2019. 9–26.